

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення методичної ради університету

_____ 10 жовтня 2022 року, протокол № 3

Перша проректорка, голова методичної ради університету,
кандидатка наук з державного управління, доцентка

_____ Ірина КОВТУН

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
ПРАВОВІ ПАМ'ЯТКИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ І
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

**для підготовки на першому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право
за денною формою навчання**

м. Хмельницький

2022

РОЗРОБНИК:

Професорка кафедри теорії та історії
держави і права, кандидатка історичних
наук, доцентка
17вересня 2022 року

_____Надія СТЕНЬГАЧ

СХВАЛЕНО:

Рішення кафедри теорії та історії держави і права
17вересня 2022 року, протокол № 2

Завідувач кафедри, доктор історичних наук,
професор
17вересня 2022 року

_____Леонід МІСІНКЕВИЧ

Декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент
9 жовтня 2022 року

_____Віктор ЗАХАРЧУК

ПОГОДЖЕНО

Рішення методичної ради університету
10 жовтня 2022 року, протокол № 3

Голова методичної ради університету,
кандидатка наук з державного управління,
доцентка
10 жовтня 2022 року

_____Ірина КОВТУН

Обліковий обсяг програми – 1,1 ум.др.арк.

ЗМІСТ

Стор.

1.	Структура вивчення навчальної дисципліни	–	3
	1.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	– 3
	1.2.	Лекції	4
	1.3.	Семінарські заняття	– 6
	1.4.	Самостійна робота студентів	– 12
	1.5.	Індивідуальні завдання	– 14
	1.6.	Підсумковий контроль	– 15
2.	Схема нарахування балів	–	17
3.	Рекомендовані джерела	–	18
4.	Інформаційні ресурси в Інтернеті	–	22

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин					
		Усього	Денна форма навчання				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Тема 1. Державний лад країн Стародавнього Сходу (IV-III тисячоліття – VI ст. до н.е.)	8	2	2	-	-	4
2.	Тема 2. Стародавня Греція: держава та право (VIII - III ст. ст. до .н.е.)	8	2	2	-	-	4
3.	Тема 3. Стародавній Рим: республіка та імперія (VI ст. до н.е. – 476 р. н.е.)	8	2	2	-	-	4
4.	Тема 4 . Держава та право феодальної Франції (X – XVIII ст.ст.)	8	2	2	-	-	4
5.	Тема 5. Держава та право феодальної Англії (V – XVI ст.ст.)	8	2	2	-	-	4
6.	Тема 6. Держава та право феодальної Німеччини (X – XVIII ст.ст.)	8	2	2	-	-	4
7.	Тема 7. Феодальні держави Сходу (VII – XVII ст. ст.)	8	2	2	-	-	4
8.	Тема 8 Держава та право феодальної Польщі (X – XVIII ст.ст.)	8	2	2	-	-	2
9.	Тема 9. Держава та право феодальної Росії(XIV – XX ст.ст.)	8	2	2	-	-	2
	Всього годин	70	18	18	-	-	34

1.2. Лекції

№ з)п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
1.	Державний лад країн Стародавнього Сходу (IV-III тисячоліття – VI ст. до н.е.)	2
1.1 1.2. 1.3 1.4. 1.5	Загальна характеристика країн Стародавнього Сходу Державний устрій і право Стародавнього Єгипту Державний устрій і право Вавилону Державний устрій і право Індії Державний устрій і право Китаю	
2.	Тема 2: Стародавня Греція: держава та право (VIII - III ст. ст. до н.е.)	2
2.1 2.2. 2.2.1 2.2.2 2.2.3 2.3 2.4 2.5 2.6	Характеристика суспільно-політичного ладу в Греції „гомерівської доби”. Розклад первіснообщинного ладу і утворення Афінівської держави. Реформи Тезея. Реформи Солона. Реформи Клісфена. Греко-перські війни. Реформи Ефіальта і Перікла. Суспільний устрій Афінів. Державний устрій (народні збори, рада 500, гелієа, колегія 10 стратегів, архонти, ареопаг, армія). Суд, судочинство і основні риси права.	
3.	Тема 3: Стародавній Рим: республіка та імперія (VI ст. до н.е. – 476 р. н.е.)	2
3.1 3.2 3.3 3.4 3.5 3.6 3.7 3.8	Організація римського суспільства до утворення держави (X-VI ст. до н.е.). Виникнення держави у Римі. Реформи Сервія Тулія. Суспільний устрій римської республіки. Державний устрій Риму в період республіки: а) народні збори, їх види і роль; б) сенат; в) магістратура; г) збройні сили; д) судова система; е) управління провінціями. Криза рабовласницького способу виробництва. Криза республіканського ладу (законодавство Гракхів; повстання рабів; військова реформа Марія; диктатура; тріумвірати). Перехід від республіки до монархії. Суспільний та державний лад Римської - держави в період: а) принципату; б) домініату. Реформи імператора Діоклетіана. Поділ імперії на східну і західну. Реформи Костянтина. Падіння західно-римської держави.	

4.	Тема 4: Держава та право феодальної Франції (X – XVIII ст.ст.)	2
4.1	Суспільний і державний лад франків.	
4.2	“Салічна правда” (виникнення, структура, загальна характеристика).	
4.3	Виникнення феодальної держави, її розвиток в IX-XII ст. Реформи Людовика IX.	
4.4	Станово-представницька монархія у Франції. Зміни в суспільному ладі. Державний устрій. Генеральні штати та Паризький парламент.	
4.5	Становлення абсолютизму. Реформи кардинала Ришельє та Людовика XIV.	
4.6	Державний устрій Франції в добу абсолютизму.	
4.7	Джерела та характерні риси права середньовічної Франції.	
5.	Тема 5: Держава та право феодальної Англії (V – XVIII ст.ст.)	2
5.1	Англо-саксонські держави на території Британії.	
5.2	Нормандське завоювання Британії (XI ст.) та його вплив на суспільно-політичний устрій країни. Реформи короля Генріха II у XII ст.	
5.3	Велика Хартія Вольностей 1215 р., її зміст та оцінка.	
5.4	Станово-представницька монархія у Англії. Огороджування селянських та общинних земель. "Криваве законодавство".	
5.5	Виникнення, структура, компетенція парламенту.	
5.6	Встановлення та особливості англійського абсолютизму. Державний устрій Англії в період абсолютизму. Роль парламенту.	
5.7	Судова система Англії. Інститут присяжних.	
5.8	Джерела та характеристика основних галузей права феодальної Англії.	
6.	Тема 6: Держава та право феодальної Німеччини (X – XVIII ст.ст.)	2
6.1	Утворення і розвиток феодальної держави. Особливості цього процесу.	
6.2	Правове становище окремих груп населення.	
6.3	Станово-представницька монархія, її державний устрій. Імперський Сейм, камеральний суд.	
6.4	Встановлення князівського абсолютизму: його причини та наслідки.	
6.5	Характеристика основних джерел та інститутів права: а) Саксонське та Швабське зерцала. б) Золота булла 1356 р. в) Магдебурзьке право. г) Кароліна 1532 р.	
7.	Тема 8: Феодальні держави Сходу (V – XIX ст.ст.)	2
7.1	Утворення Візантійської держави. Державний лад Візантії у V-VII ст. Еволюція суспільного устрою і державного ладу в VIII-XV ст.	
7.2	Виникнення Арабського Халіфату, його розвиток та занепад.	
7.3	Основні риси суспільного та державного устрою Арабського Халіфату.	
7.4	Основні риси мусульманського права – шаріату.	
7.5	Виникнення Османської імперії. Її державний та суспільний устрій. Особливості формування правової системи та судочинства Туреччини.	
8.	Тема 6: Держава та право феодальної Польщі (X – XVIII ст.ст.)	2
8.1	Утворення Польського князівства, його державний устрій (X – XIV ст.)	
8.2	Особливості становлення станово-представницької монархії в Польщі.	

8.3	Кошицький привілей, Нешавські статuti, Радомська конституція (XIV – XVI ст.)	
8.4	Утворення Речі Посполитої в 1569 р. та характеристика її державного устрою. Генріхові артикули.	
8.5	Судова та правова система Речі Посполитої. Судова реформа другої половини XVI ст.	
8.6	Ослаблення Речі Посполитої у другій пол. XVII – XVIII ст. внаслідок шляхетської анархії та зовнішніх війн. Повстання під проводом Костюшка. Конституція 1792 р. Три розподіли Речі Посполитої (кін. XVIII ст.)	
9.	Тема 9. Держава та право феодальної Росії. (XIV – XX ст.ст.)	2
9.1	Виникнення Московського князівства.	
9.2	Судебники Івана III та Івана IV – основні риси російського права XV-XVI ст.	
9.3	Проведення кодифікації у XVII ст.: Соборне уложення 1649 р.: а) Основні риси цивільного права: право власності, зобов'язальне право, спадкове право. б) Основні риси кримінального права: поняття і види злочинів, мета і система покарань.	
9.5	Особливості станово-представницької монархії в Росії (2 пол. XVII – XVIII ст.). Діяльність Земського Собору.	
9.6	Формування і розвиток абсолютної монархії (кін. XVII – поч. XX ст.): Систематизація російського законодавства у XIX ст	

1.3. Семінарські заняття

Семінарське заняття 1

Питання для усного опитування та дискусії

Тема 1: Державний лад країн Стародавнього Сходу (IV-III тисячоліття – VI ст. до н.е.)

1. Закони царя Хаммурапі:

- а) загальна характеристика: історія знахідки, структура, принципи;
- б) державний лад та суспільний устрій Стародавнього Вавилону;
- в) право власності: форми і об'єкти. Режим умовного володіння (ілку);
- г) зобов'язальне право: види договорів і зобов'язань з деліктів;
- д) шлюбно-сімейне і спадкове право;
- е) кримінальне право і судовий процес.

2. Закони Ману:

- а) загальна характеристика: історія створення, структура, форма викладу правових приписів;
- б) варновий устрій;
- в) право власності: форми і об'єкти;
- г) зобов'язальне право: види договорів і зобов'язань з деліктів;
- д) регулювання шлюбно-сімейних відносин;
- е) кримінальне право і судовий процес.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: Месопотамія, Межиріччя, Шумер, Вавилон, патесі, лугаль, авілуми, мушкенуми, вардуми, ілку, тірхату, тамкари, жерці, раби, общинники,

ордалії, Веди, брахманізм, буддизм, арії, анарії, варна, брахмани, кшатрії, вайші, шудри, дхарма.

Завданням семінару є вивчення характерних рис рабовласницької держави і права країн Стародавнього Сходу. Для правильного і повного розуміння особливостей розвитку стародавнього Вавилону слід проаналізувати його суспільний і державний лад. Відсутність довгий час приватної власності на землю, збереження сільської общини, поєднання патріархальних форм рабства з пережитками родового ладу, східний деспотизм як форма державної влади - все це знайшло своє відбиття у вавилонському праві.

При підготовці до семінару важливе значення має ознайомлення з першоджерелами, зокрема з текстом законника Хаммурапі та законів Ману. Слід звернути увагу на вплив релігії на формування стародавнього права та відображення варнового устрою у правових нормах, вивчення і аналіз чого допоможе студенту глибше зрозуміти особливості соціальних і державно-правових інститутів одних з найстародавніших держав світку.

Семінарське заняття 2

Тема 2: Стародавня Греція: держава та право (VIII - III ст. ст. до .н.е.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Характеристика суспільно-політичного ладу в Греції „гомерівської доби”.
2. Розклад первіснообщинного ладу і утворення Афіньської держави. Реформи Тезея.
3. Реформи Солона.
4. Реформи Клісфена.
5. Греко-перські війни. Реформи Ефіальта і Перікла.
6. Суспільний устрій Афін.
7. Державний устрій (народні збори, рада 500, гелієя, колегія 10 стратегів, архонти, ареопаг, армія).
8. Суд, судочинство і основні риси права.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: антична держава, класичне рабство, дорійці, ахейці, іонійці, філи, фратрії, Буле, Агора, Базилевс, демос, місто-поліс, архонт, полемарх, Ареопаг, Гелієя, остракізм, літургія, метеки.

Процес утворення і формування держави в Греції становить великий інтерес щодо вивчення питання про походження держави і права взагалі. Утворення грецької держави і, зокрема, Афіньської держави, є класичним зразком формування держави на руїнах первіснообщинного ладу.

У процесі підготовки до семінару необхідно звернути увагу на аналіз змісту реформ Тезея, Солона і Клісфена, на утворення органів державної влади і управління, їх структуру, функції, форми і методи діяльності.

Семінарське заняття 3

Тема 3: Стародавній Рим: республіка та імперія (VI ст. до н.е. – 476 р. н.е.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Організація римського суспільства до утворення держави (X-VI ст. до н.е.).
2. Виникнення держави у Римі. Реформи Сервія Тулія.
3. Суспільний устрій римської республіки.
4. Державний устрій Риму в період республіки:
  - а) народні збори, їх види і роль;
  - б) сенат;
  - в) магістратура;

- г) збройні сили;
  - д) судова система;
  - е) управління провінціями.
5. Криза рабовласницького способу виробництва. Криза республіканського ладу (законодавство Гракхів; повстання рабів; військова реформа Марія; диктатура; тріумвірати).
6. Перехід від республіки до монархії. Суспільний та державний лад Римської - держави в період:
- а) принципату;
  - б) домінації.
7. Реформи імператора Діоклетіана. Поділ імперії на східну і західну.
8. Реформи Костянтина. Падіння західно-римської держави.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: квірити, клієнти, плебеї, патриції, раби, Рекс, Народні збори, Сенат, жрецькі колегії, центурія, магістратура, консули, претори, народні трибуни, диктатор, едикти магістратів, «Закони XII таблиць», звичаї, право народів, тріумвірат, принципат, домінація, едикти, декрети, рескрипти, мандати, кодифікація Юстиніана.

Історія Риму являє собою завершення процесу розвитку рабовласницької суспільно-економічної, формації. Римська держава є останнім і найбільш досконалим зразком типу рабовласницької держави в її античній формі. Рабовласницький спосіб виробництва досяг тут найвищого ступеня свого розвитку. Разом з тим з особливою силою в римському суспільстві проявилися протиріччя цього способу виробництва, що призвело до його загибелі.

Римська держава переросла в процесі свого розвитку з невеликої міської общини в могутню, світову державу, форми якої змінювались. Римське право стало класичною системою права, універсальною для античного суспільства. Воно пережило падіння римської держави і вплинуло на розвиток права в наступні періоди історії людства (рецепція римського права). З Римом пов'язане виникнення християнства як однієї з світових релігій. Все це необхідно мати на увазі при підготовці до даного семінару. Тема охоплює широкий період розвитку Римської держави і права, тому при підготовці питань слід абстрагуватись від загальноісторичних подробиць, деталей, а звернути увагу на державний механізм в процесі його розвитку і змін, характерні риси права тощо.

Семінарське заняття 4

Тема 5: Держава та право феодалної Франції (X – XVIII ст.ст.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Виникнення феодалної держави, її розвиток в IX-XII ст. Реформи Людовика IX.
2. Станово-представницька монархія у Франції. Зміни в суспільному ладі. Державний устрій. Генеральні штати та Паризький парламент.
3. Становлення абсолютизму. Реформи кардинала Ришельє та Людовика XIV.
4. Державний устрій Франції в добу абсолютизму.
5. Джерела та характерні риси права середньовічної Франції.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: домен, прево, хрестові походи, Генеральні штати, Паризький парламент, ордонанс, гугеноти, кутюми, капітулярії, канонічне право, міське право.

Становлення середньовічної держави і права у Франції є своєрідним зразком, еталоном розвитку феодальної державності і правової системи взагалі. Тут чітко простежуються періоди розвитку цієї державності: феодальної роздробленості, станово-представницької і абсолютної монархії. Тут чи не вперше у Європі виник інститут прокуратури і адвокатури, введено продаж державних цивільних і військових посад.

Характерною у становленні абсолютизму, який носив "чистий", завершений характер, є діяльність знаменитого кардинала Ришельє і короля Людовика XIV.

Студенту не слід випускати з уваги й характеристику основних галузей та інститутів права.

Семінарське заняття 5

Тема 6: Держава та право феодальної Англії (V – XVI ст.ст.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Англо-саксонські держави на території Британії.
2. Нормандське завоювання Британії (XI ст.) та його вплив на суспільно-політичний устрій країни. Реформи короля Генріха II у XII ст.
3. Велика Хартія Вольностей 1215 р., її зміст та оцінка.
4. Станово-представницька монархія у Англії. Виникнення, структура, компетенція парламенту.
5. Встановлення та особливості англійського абсолютизму. Державний устрій Англії в період абсолютизму. Роль парламенту.
6. Судова система Англії. Інститут присяжних.
7. Джерела та характеристика основних галузей права феодальної Англії.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: бритти, кельти, нормани, керли, ерли, віллани, шериф, парламент, палата лордів, палата громад, джентрі, Зоряна палата, Вестмінстер, Суд справедливості, прецедент, соліситор, барристер, тризн, фелонія, місдімінор.

Державно-правовий розвиток Англії характеризувався, крім загальних закономірностей, цілим рядом особливостей, з'ясування яких є метою семінару. Ряд цих особливостей пов'язаний з утворенням і діяльністю англійського парламенту.

Факт завоювання Англії Вільгельмом Завойовником у 1066 р. обумовив своєрідний розвиток феодальної держави і права в Англії, незавершений характер феодальних відносин в цілому.

Спроби англійських феодалів послабити процес централізації держави не мали такого успіху, як на континенті Європи. Важливе значення в цьому процесі займає конституційний акт "Велика Хартія Вольностей". Виникнення трьох середньовічних станів обумовило утворення станово-представницького органу - англійського парламенту, який існує донині.

Тому студенту слід висвітлити причини формування і утворення англійського парламенту, його структуру, функції і компетенцію. На особливу увагу заслуговує питання про формування блоку третього стану і нового дворянства, т. зв. "джентрі", що мало велике значення для структури парламенту, розмежування соціально-політичних інтересів у Англії. При підготовці до семінару слід порівняти англійський парламент з Генеральними Штатами у Франції, вказати на їх схожість і відмінність, пояснити причини відмінностей. Особливості співвідношення різних соціальних верств населення в Англії мали велике значення для дальшого розвитку країни, для результатів англійської революції XVII ст. і формування буржуазної держави і права в Англії.

Семінарське заняття 6

Тема 7: Держава та право феодальної Німеччини (X – XVIII ст.ст.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Утворення і розвиток феодальної держави. Особливості цього процесу.
2. Правове становище окремих груп населення.
3. Станово-представницька монархія, її державний устрій. Імперський Сейм, камеральний суд.
4. Встановлення князівського абсолютизму: його причини та наслідки.
5. Характеристика основних джерел та інститутів права:
  - а) Саксонське та Швабське зеркала.
  - б) Золота булла 1356 р.
  - в) Магдебурзьке право.
  - г) Кароліна 1532 р.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: князівський абсолютизм, рейхстаг, курфюрсти, Реформація, Селянська війна, Тридцятилітня війна, гофрат, гофтаг, ландтаг.

Історія держави і права Німеччини епохи середньовіччя має ряд характерних особливостей. Це повільний, довгий і складніший, ніж у Англії чи Франції, розвиток феодальних відносин. Це концентрація економічних і політичних інтересів по регіонах, повільне формування єдиного внутрішнього ринку, економічна і політична роздробленість. Специфічною була і станово-представницька монархія - всевладдя великих магнатів - курфюрстів і князів, слабкість німецьких міст. Вона не вела Німеччину до централізації, а навпаки - до встановлення регіонального, т. зв. "князівського" абсолютизму. Цьому сприяли реформація, селянська війна XVI ст., тридцятилітня війна XVII ст. та ін.

Незважаючи на економічну та політичну роздробленість, у Німеччині в цей період з'явилося декілька систематизацій права. Ось на це слід звернути увагу при підготовці до даного семінару.

Семінарське заняття 7

Тема 8: Феодальні держави Сходу (V – XIX ст.ст.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Утворення Візантійської держави. Державний лад Візантії у V-VII ст.
2. Особливості розвитку феодальних відносин.. Еволюція суспільного устрою і державного ладу в VIII-XV ст.
3. Виникнення Арабського Халіфату, його розвиток та занепад.
4. Основні риси суспільного та державного устрою Арабського Халіфату.
5. Характеристика мусульманського права : джерела та галузі права. Особливості судочинства.
6. Виникнення Османської імперії. Її державний та суспільний устрій.
7. Особливості формування правової системи та судочинства Туреччини.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: Базилевс, патріарх, синкліт, сенатори, динати, Консисторій, логофети, Коран, Сунна, іслам, теократія, шаріат, сунніти, шіїти, вакф (вакуф).

Середньовічне східне суспільство має суттєві відмінності від феодального Заходу. Одночасно існували патріархально-родові, кланові, рабовласницькі уклади поряд із феодальними. Відсутнє кріпосне право. Держава виконувала контрольну-регулюючу роль в економіці. Велику роль відігравала релігія як в житті Східного суспільства в цілому, так і при формуванні правових норм.

Говорячи про історію держави і права Візантії, слід зазначити, що вона цікава і повчальна. Виникнувши в результаті поділу Римської імперії на дві частини, - вона надалі

пішла самостійним шляхом розвитку, пристосувавшись до нових соціально-економічних і політичних відносин пізньоантичної і середньовічної Європи. Розвиток феодалізму, політичних, державних структур та інститутів права мав тут ряд особливостей, своєрідних рис. На це треба звернути увагу. Пройшовши довгий, понад тисячолітній шлях розвитку, державність і право Візантії, її релігія, культура і освіта зробили значний вплив на сусідні держави і народи, зокрема слов'янські. Який це був вплив - теж слід знати, дати його оцінку. Також слід вміти знайти відмінності у державному ладі і праві Мусульманських країн та Османської імперії.

Семінарське заняття 8

Тема 9: Державний устрій і право феодальної Польщі (X – XVIII ст.ст.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Утворення Польського князівства, його державний устрій (X – XIV ст.)
2. Особливості становлення станово-представницької монархії в Польщі. Кошицький привілей, Нешавські статuti, Радомська конституція (XIV – XVI ст.)
3. Утворення Речі Посполитої в 1569 р. та характеристика її державного устрою. Генріхові артикули.
4. Судова та правова система Речі Посполитої. Судова реформа другої половини XVI ст.
5. Ослаблення Речі Посполитої у другій пол. XVII – XVIII ст. внаслідок шляхетської анархії та зовнішніх війн. Повстання під проводом Костюшка. Конституція 1792 р.
6. Три розподіли Речі Посполитої (кін. XVIII ст.)

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: магнати, шляхта, сеймик, Сейм, liberum veto, конфедерації, рокоші.

При підготовці до даного семінарського заняття студентам бажано звернути увагу на особливості становлення польської держави та утворення Речі Посполитої. Слід уважно прослідкувати формування суспільного устрою Польщі, виокремлення шляхти у привілейований суспільний стан. Уважно вивчити передумови та процес створення Речі Посполитої, її занепад та розподіли. Окремо слід дослідити правову та судову системи Польської держави: визначні правові пам'ятки – Статут Казимира Великого та Литовські Статuti, судову реформу другої половини XVI ст., в процесі якої відбулося відділення судової влади від адміністрації.

Семінарське заняття 9

Тема 10: Держава і право Росії (XIV – XIX ст.ст.)

Питання для усного опитування та дискусії

1. Виникнення Московського князівства.
2. Судебники Івана III та Івана IV – основні риси російського права XV-XVI ст.
3. Проведення кодифікації у XVII ст.: Соборне уложення 1649 р.:
  - а) Основні риси цивільного права: право власності, зобов'язальне право, спадкове право.
  - б) Основні риси кримінального права: поняття і види злочинів, мета і система покарань.
4. Правове становище різних верств населення. Остаточне закріпачення селянства.
5. Судові органи і судовий процес.
6. Особливості станово-представницької монархії в Росії (2 пол. XVII – XVIII ст.). Діяльність Земського Собору.
7. Формування абсолютної монархії (кін. XVII – XVIII ст.):
  - а) Реформи Петра I.
  - б) Реформи Катерини II.
8. Розвиток абсолютизму у XIX ст.

Методичні вказівки

Ключові терміни та поняття: удільні князі, бояри, опричники, крамола, татьба, «Юріїв день», помістя, вотчина, кабальне холопство, білі слободи.

Під час підготовки до цього семінарського заняття студентам слід звернути увагу на загострення соціальних, суперечностей в Російській державі середини XVII ст., що призвело до бунтів й прийняття Соборного уложення 1649 р. Цей кодекс остаточно завершив повне закріпачення селянства, скасував урочні роки, тобто строки розшуку селян-утікачів і цим задовольнив вимоги дворянства, а також верхівки міського населення щодо оформлення кріпосного права. Для характеристики окремих правових інститутів необхідно ознайомитися з текстом Соборного уложення та робити на нього посилання. Водночас слід підкреслити, що в ньому є чимало статей, що дають змогу з'ясувати механізм Російської держави XVII ст., яка була станово-представницькою монархією за формою правління. Феодали-кріпосники використали її для остаточного закріпачення селянства і посадського, тобто міського населення

1.4. Самостійна робота студентів

Тема 1. Державний лад країн Стародавнього Сходу (IV-III тисячоліття – VI ст. до н.е.)

Завдання 1. Скласти схему структури центральних і місцевих органів державної влади і управління Вавилону.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні риси законів царя Хаммурапі.
2. Опишіть особливості суспільства і права Індії за законами Ману.

Тема 2. Стародавня Греція: держава та право (VIII - III ст. ст. до .н.е.)

Завдання 1. Скласти схему державного апарату Афіньської республіки.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте законодавчі органи Ст. Греції.
2. Опишіть виконавчі органи Ст. Греції, визначте їх спільні риси та особливості.
3. Демократизм судового процесу в Афінах виявлявся в тому, що...
4. Визначте спільні риси і особливості права в Стародавніх Афінах і Спарті

Тема 3. Стародавній Рим: республіка та імперія (VI ст. до н.е. – 476 р. н.е.)

Завдання 1. Скласти схему державного устрою Риму в період республіки.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте процес еволюції форм держави Ст. Риму
2. Розкрийте зміст реформи Сервія Тулія

Тема 4. Держава та право феодалної Франції (X – XVIII ст.ст.)

Завдання 1. Порівняти державний устрій Франції у станово-представницьку та абсолютну монархію

Питання для самоконтролю

1. Сеньйоральна монархія у Франції – це...
2. Поясніть вислів: «Васал мого васала - не мій васал»

3. Основні феодальні стани – це...
4. Місце Генеральних Штатів в системі органів влади
5. Охарактеризуйте основні галузі права Середньовікової Франції.

Тема 5. Держава та право феодальної Англії (V – XVI ст.ст.)

Завдання 1. Визначити особливості права феодальної Англії

Питання для самоконтролю

1. Визначте особливості виникнення держави в Англії
2. Значний політичний вплив парламенту в Англії зумовлений...
3. Поясніть значення Великої Хартії вольностей
4. Незавершений характер абсолютизму в Англії обумовлений
5. Опишіть особливості основних джерел права Англії.

Тема 6. Держава та право феодальної Німеччини (X – XVIII ст.ст.)

Завдання 1. Визначити класифікацію правових пам'яток феодальної Німеччини

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте особливості формування держави в Середньовічній Німеччині
2. Визначте німецьких йорактер абсолютизму у XVII-XVIIIст.
3. «Колискою поліцейського управління» вважається...
4. Значення Магдебурського права в містах Німеччини
5. Опишіть міське, канонічне право, рецепцію римського права, як джерела права Середньовічної Німеччини
6. Особливістю феодальних кодифікацій Німеччини було...

Тема 7. Феодальні держави Сходу (VII – XVII ст. ст.)

Завдання 1. Скласти схему державного устрою Візантійської держави, Арабського халіфату та Османської імперії.

Питання для самоконтролю

1. Особливість виникнення Арабського Халіфату полягає в тому, що ...
2. Форма держави Арабського Халіфату характеризується
3. Визначити що було чинником в утворенні Державної Організації Турків.
4. Відмінність влади турецького султана від халіфату було...
5. Що означає «цезарепаїзм»?
6. Визначте зміст і значення реформ Юстиніана
7. Опишіть джерела мусульманського права.

Тема 8. Феодальна держава та право Польщі (X – XVIII ст.ст.)

Завдання 1. Визначити джерела права Польської феодальної держави

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте особливості утворення держави феодальної Польщі.
2. Визначте відмінності Станово-представницької монархії Польщі від західноєвропейської.
3. Опишіть основні риси державного устрою Речі посполитої.
4. Назвіть основні джерела права феодальної Польщі.

Тема 9. Держава і право Росії (XIV – XX ст.ст.)

Завдання 1. Порівняти державний устрій і право феодальної Росії із зарубіжними державами

Питання для самоконтролю

1. Визначте основні риси державного і суспільного устрою феодальної Росії.
2. Опишіть особливості станово-представницької монархії Московії.
3. Охарактеризуйте основні риси російського права феодальної епохи.

1.5. Індивідуальні завдання

Індивідуальні завдання передбачаються у формі рефератів-оглядів. Завдання обирається студентом на початку семестру і виконується за ustalеними вимогами.

1.5.1. Основні вимоги до написання рефератів-оглядів

При виконанні індивідуального завдання необхідно взяти до уваги, що реферат (лат. *refereo* – доношу, повідомляю, переказую) – це короткий переказ змісту наукової роботи, книги або вчення, оформлене у вигляді письмової публічної доповіді; доповідь на задану тему, зроблена на основі критичного огляду відповідних джерел інформації (наукових праць, літератури по темі).

Зі свого боку, реферат-огляд складається на основі декількох джерел і зіставляє різні точки зору з досліджуваного питання.

Реферат-огляд, незалежно від теми, містить визначені реквізити: титульна сторінка встановленого зразка, вступ, розділи, висновки, список використаних джерел і додатки (у разі необхідності).

Обов'язково в тексті повинні бути посилання на джерела, що були використані при написанні реферату. Посилання подаються у квадратних дужках з вказівкою номера джерела, за яким воно внесене у список використаних джерел, та сторінки (якщо подається точна цитата або числові дані), наприклад [3, с.8].

Технічні вимоги: текст має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали. Поля: верхнє – 2,0 см, нижнє – 2,0 см, лівє – 3,0 см, правє – 1,0 см. Загальний обсяг реферату-огляду – до 15 сторінок формату А4.

1.5.2. Темі рефератів-оглядів

1. Виникнення і характерні риси держав Стародавнього Сходу.
2. Посилення Вавилону та реформи царя Хаммурапі.
3. Варни (касти) Стародавньої Індії.
4. Закони Ману в Стародавній Індії: загальна характеристика.
5. Афінська рабовласницька держава: демократія чи охлократія.
6. Особливості державного устрою та права Стародавньої Спарти.
7. Законодавство Гракхів та криза республіканського ладу у Стародавньому Римі.
8. Боротьба плебеїв за політичні права в Стародавньому Римі.
9. Історична постать Юлія Цезаря.
10. Перші та останні імператори Римської держави.
11. Реформи Людовика IX (Святого).
12. Золота Булла в імператорській Німеччині.
13. Роль Магдебурзького права в організації міського самоврядування в Європі.
14. “Саксонське” і “Швабське” зеркала – джерела права феодальної Німеччини.

15. Особливості “Кароліни” – збірки кримінального та кримінально-процесуального права феодальної Німеччини.
16. Розквіт французького абсолютизму за Людовика XIV.
17. Англійська церква та англійський абсолютизм.
18. “Тридцятилітня війна” та її наслідки для німецької імперії
19. Особливості Брандербурзько-Пруської держави.
20. Олівер Кромвель – історична постать англійської буржуазної революції. Демократ чи диктатор.
21. Діячі Якобінської диктатури.
22. Внутрішня політика Наполеона Бонапарта.
23. Зовнішня політика Наполеона Бонапарта.
24. Просвічений абсолютизм в Австрійській імперії.
25. Формування Російської імперії. Реформи Петра I та Катерини II.
26. Буржуазні реформи XIX ст. в Російській імперії.
27. Феодальна Річ Посполита: конституційна монархія чи аристократична республіка.
28. Мусульманське право: особливості та еволюція.
29. Османська імперія та Україна у XVI-XVII ст.: досвід міждержавницьких відносин.

1.6. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі письмового заліку.

1.6.1. Питання для підсумкового контролю

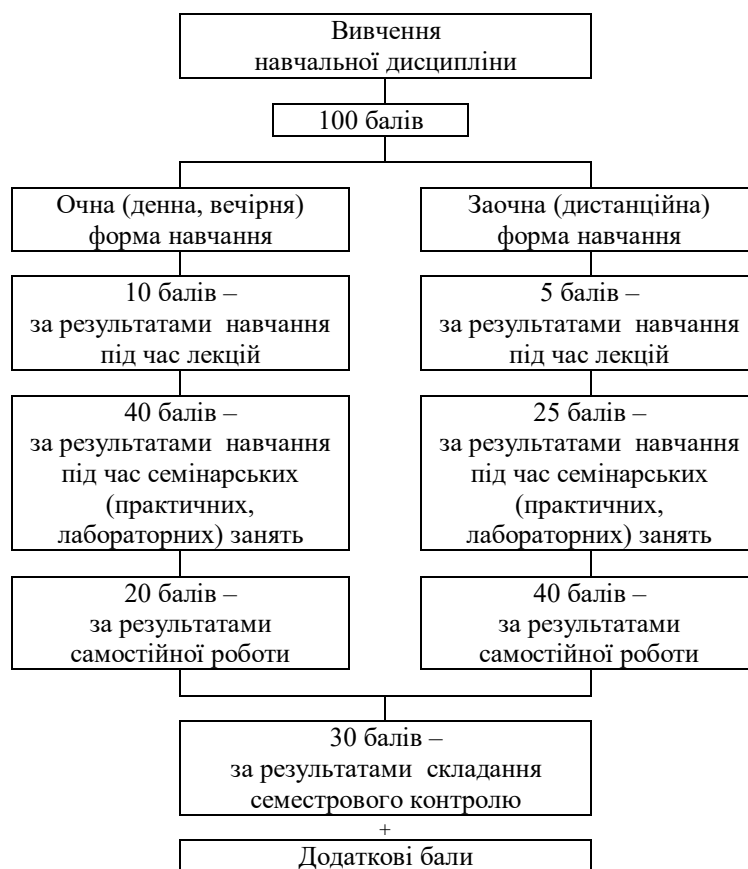
1. Характерні риси і особливості країн Стародавнього Сходу.
2. Суспільний і державний лад, суд і право Стародавнього Єгипту.
3. Суспільний лад і державний устрій Вавилону.
4. Джерела права у Стародавньому Вавилоні. Причини видання та система законів царя Хаммурапі.
5. Цивільне право за законами Хаммурапі.
6. Кримінальне право та процес за законами Хаммурапі.
7. Держава і право Стародавньої Індії. Закони Ману.
8. Суспільний лад і державний устрій Стародавньої Індії. Буддизм.
9. Держава і право Стародавнього Китаю.
10. Суспільний лад і державний устрій Стародавнього Китаю. Вчення Конфуція.
11. Суспільний устрій Афін. Реформи Солона, Клісфена.
12. Державний устрій Афін. Афінська рабовласницька держава.
13. Суд, судочинство і основні риси права в Стародавній Греції.
14. Суспільний, державний устрій та право Спарти.
15. Виникнення держави в Римі. Реформи Сервія Тулія.
16. Суспільний та державний устрій Римської республіки.
17. Стародавній Рим: перехід від республіки до монархії. Диктатура Сули, Юлія Цезаря.
18. Суспільний та державний лад Римської держави в період принципату і домініату.
19. Реформи римських імператорів Діоклетіана та Костянтина.
20. Утворення Візантійської держави. Суспільний устрій країни.
21. Державний лад Візантії у V-VII ст., його еволюція у XIII-XV ст.
22. Реформи імператора Юстиніана.
23. Державний устрій Арабського Халіфату.
24. Право та судочинство Арабського Халіфату.
25. Державний устрій Османської імперії (XV-XVII ст.)
26. Право та судочинство Османської імперії.
27. Утворення держави Франків. Суспільний і державний лад франків.

28. Джерела права у Франків. «Салічна правда» (виникнення, структура, загальна характеристика). Цивільне, кримінальне право і процес за «Салічною Правдою».
29. Виникнення феодальної держави у Франції, її розвиток в IX-XII ст.
30. Реформи французького короля Людовика IX.
31. Суспільний лад і державний устрій у середньовічній Франції. Генеральні штати та Паризький парламент.
32. Державний устрій Франції в добу абсолютизму.
33. Правова і судова системи феодальної Франції.
34. Нормандське завоювання Британії (XI ст.) та його вплив на суспільно-політичний устрій країни.
35. Реформи англійського короля Генріха II в XII ст.
36. Велика Хартія Вольностей 1215 р., її зміст та оцінка.
37. Виникнення, структура та компетенція англійського парламенту.
38. Джерела та характеристика основних галузей права феодальної Англії.
39. Встановлення та особливості англійського абсолютизму.
40. Державний устрій Англії в період абсолютизму. Роль парламенту.
41. Утворення і розвиток феодальної держави Німеччини. Особливості цього процесу.
42. Характеристика основних джерел та інститутів права Німеччини: Саксонське та Швабське зерцала, Магдебурзьке право.
43. Золота булла 1356 р. в Німеччині.
44. Кароліна 1532 р. – пам'ятник кримінального права та процесу феодальної Німеччини.
45. Виникнення Московського князівства. Його устрій у XII-XVI ст.
46. Судебники Івана III та Івана IV у Московській державі.
47. Соборне уложення 1649 р.
48. Російська держава в період станово-представницької та абсолютної монархії (XVII – початок XX ст.)
49. Утворення та характеристика Речі Посполитої.
50. Характерні риси феодальної держави та права Польщі.

2. Схема нарахування балів

3.1. Нарахування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

3.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 14 і 13 лекційних занять за денною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з / п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій								
			1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Денна І семестр	9	1,1	2,2	3,3	4,4	5,5	6,6	7,7	8,8	10

2.3. З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 9 семінарських занять за денною формою навчання у другому семестрі.

За результатами семінарських занять кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

Критерії поточного оцінювання знань студентів наведені у п.4.3.8. Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (затвердженого 29 травня 2017 року, протокол № 14).

2.4. Перерозподіл кількості балів в межах максимально можливої кількості балів за самостійну роботу студентів та виконання індивідуальних завдань, наведено в наступній таблиці:

№ з/п	ІІ семестр 9 тем	Номер теми									Усього балів
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
1.	Максимальна кількість балів за самостійну роботу	1,3	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	12
2.	Максимальна кількість балів за індивідуальне завдання	8									8
Усього балів											20

3. Рекомендовані джерела

Тема 1

- 1 Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 29-71
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В. П. Глиняний. - 5-те вид., перероб. і доповн. – К.: Істина, 2005. – С. 29-111
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С. 42-130
4. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 18-43
5. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 7-99

6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 7-99

Тема 2

- 1 Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 80-150
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В. П. Глиняний. - 5-те вид., перероб. і доповн. – К.: Істина, 2005. – С. 158-193
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С. 136-169
4. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 49-66
5. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 100-180
6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 100-180

Тема 3

- 1 Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 80-150
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В. П. Глиняний. - 5-те вид., перероб. і доповн. – К.: Істина, 2005. – С. 200-267
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С. 158-169
4. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 67-83

Тема 4

- 1 Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 165-180
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В. П. Глиняний. - 5-те вид., перероб. і доповн. – К.: Істина, 2005. – С. 275-305
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С. 292-299
4. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 84-101

5. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 200-216
6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 200-216

Тема 5

- 1 Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 187-191
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В. П. Глиняний. - 5-те вид., перероб. і доповн. – К.: Істина, 2005. – С. 375-402
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С. 299-301
4. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 101-116
5. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 216-231
6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 216-231

Тема 6

- 1 Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 192-201
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В. П. Глиняний. - 5-те вид., перероб. і доповн. – К.: Істина, 2005. – С. 309-330
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С. 308-322
4. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 117-138
5. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 250-265
6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 250-265

Тема 7

- 1 Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 212-236
2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В. П. Глиняний. - 5-те вид., перероб. і доповн. – К.: Істина, 2005. – С. 403-444
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С. 302-304
4. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 138-148
5. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 232-250
6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 235-250

Тема 8

1. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – С. 158-167; С. 56-289
2. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Л. М. Маймескулова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2011. – С.
3. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 190-202
4. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 149-168
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 266-280

Тема 9

1. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти] / Н. М. Хома. – 4-те видання, виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – С. 106-128
2. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак.] / [Відп. ред. Борис І. Д.] – К.: ВЕНТУРІ, 1997. – С. 263-279

4. Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://law.uqlc.ru/>
2. <http://textbooks.net.ua/content/view/4301/35/>
3. <http://www.zakroma.narod.ru/>
4. <http://ukTexpQrt.gov.ua/ukr/z info/ger/1 128.html>
5. <http://textbooks.net.ua/contcnt/view/3363/2Q/>
6. <http://www.wikipedia.org/>
7. <http://imperiya.net/england.htm/>
8. <http://ua-referat.com/КонституціяФРН1994р>
9. <http://zen.in.ua>
10. <http://pidruchniki.ws/18570314/tiirism/nimechchina>
11. <http://ukrkniga.org.ua>
12. <http://pravnyk.info/idpzk21.html>
13. <http://textbooks.net.ua>
14. <http://ukrexporth.gov.ua/ukr/z info/ger/1 128.html>